
**РОЗДІЛ V. АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОДУКТИВНОГО
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ**

V.1. Ґрунти Тернопільської області

Сучасний ґрунтовий покрив Тернопільської області сформувався під впливом ґрунтоутворних порід, рельєфу, клімату, рослинного покриву та господарської діяльності людини. На лесах і лесоподібних суглинках утворилися чорноземні та сірі лісові ґрунти; на твердих карбонатних породах – дерново-карбонатні, на алювіальних відкладах у долинах рік – лучні, лучно-болотні і торфоболотні ґрунти.

Найбільшу площу в області (бл. 72 %) займають лісостепові опідзолені ґрунти:

- чорноземи,
- світло-сірі,
- сірі лісові
- темно-сірі.

Найпоширеніші – **чорноземи опідзолені**. Вони займають межиріччя рік Стрипа і Серет та пологі схили горбогір'їв. Відзначаються глибокою гумусованістю: гумусовий шар має глибину 83-90 см, гумусове забарвлення спостерігається і в материнській породі, вміст гумусу у верхньому горизонті – 3,6-3,9 %.

Світло-сірі й сірі лісові опідзолені ґрунти поширені на горбистих і горбогірних місцевостях північної, західної і південно-західної частин області. Східна межа їх залягання – вододіл рік Стрипа і Коропець. Вони сформувалися під широколистяними лісами на карбонатних чи лесових породах. У сірих опідзолених ґрунтах слабше виражений підзолистий процес ґрунтоутворення, і тому нема елювіального горизонту. Вміст поживних речовин у цих ґрунтах, особливо у світло-сірих, невисокий. Гумусовий горизонт незначний, майже безструктурний, перегною в ньому 2,9-3,1 %. Є потреба внесення вапна у невеликих і середніх дозах (1,5-6 т вапна на 1 га).

Темно-сірі лісові опідзолені ґрунти поширені у тих районах області, що й світло-сірі та сірі, але займають знижені ділянки, спадисті схили горбів і гряд. Вони сформувалися на лесових породах, карбонати у їх профілі вилугувані й залягають на глибині 120–140 см. Глибина гумусового шару – 30-35 см, вміст гумусу – 3,5-4 %, вміст поживних речовин добрий. Для темно-сірих ґрунтів характерні процеси реградації: наявність у профілі ґрунту карбонатів (на глиб. 50-60 см), у верхньому шарі – крем'янки. Такі ґрунти трапляються у південно-східній частині області.

Лісостепові опідзолені ґрунти піддаються оглеєнню там, де води залягають близько до поверхні (до 3 м). Внаслідок оглеєння виникають токсичні речовини (закисні сполуки заліза, марганцю), на таких ґрунтах погано ростуть дерева.

Оглеєні опідзолені ґрунти трапляються окремими масивами на плато і пологіх схилах горбів. Чітко виражений ілювіальний горизонт, що поділяється на дві частини: верхня (до 50-65 см) – добре гумусована, має горіховато-дрібнопризматичну структуру, і нижня – має щільну структуру й червоно-бурий колір.

Найродючішими в області є чорноземні ґрунти (майже 20 % тер.), що утворюються на лесах і лесоподібних суглинках під степ. ділянками. Поширений у центральній та східній частинах Тернопільщини. Найбільші площі займають **чорноземи типові**, серед яких переважають глибокі малогумусні чорноземи. їх генетичний профіль має значну глибину – до 120–130 см, верхній гумусовий горизонт досягає 45-60 см, вміст гумусу в ньому – 3,9-4,5 %. Невеликими масивами трапляються чорноземи неглибокі (70-80 см). Чорноземи типові мають високий вміст поживних речовин, нейтральну або слабкокислу (РН – 6,4-6,5) реакцію ґрунтового розчину, сприятливі агрофізичні водно-повітряні властивості, зернисту структуру. Це зумовлює їх високу родючість.

Чорноземно-карбонатні ґрунти трапляються окремими ділянками в пн., пн.-зх. та

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

пд. частинах області, де на поверхню виходять вапнякові і крейдові породи. Ці ґрунти мають неглибокий гумусовий горизонт (4050 см), високий вміст гумусу (4-5 %), великі запаси поживних речовин, але через низьку рухомість вони малодоступні для рослин. Тріщинуватість карбонатних порід і пухкість ґрунтової маси зумовлюють нестачу ґрунтової вологи, що зменшує продуктивність ґрунтів; вони непридатні для вирощування плодкових дерев.

Лучно-болотні ґрунти сформувалися в заплавах рік на перезволожених ділянках. Вони подібні до лучних ґрунтів, але процеси оглеєння охоплюють усі шари фунту – від гумусового горизонту до ґрунотвірної породи. У верхньому горизонті міститься від 3 до 5,8% гумусу. Зайняті луками.

Болотні ґрунти поширені на заплавах рік, днищах балок. Вони утворилися на алювіальних відкладах при надмірному зволоженні. Поділяються на торфово-болотні ґрунти і торфовища. Торфово-болотні ґрунти мають шар торфу, менший від 50 см, а торфовища – понад 50 см. Використовуються ці ґрунти як пасовища і луки, подекуди вони осушені і використовуються для розробок торфу.

Дерново-підзолисті ґрунти займають 0,5% території області. Вони сформувалися в північній її частині (Мале Полісся) на піщаних давньоалюві-альних відкладах під сосновими лісами. Їхній гумусовий горизонт становить 15-20 см, а вміст гумусу – 1,0%. Ґрунт безструктурний, вода проникає у глибокі шари ґрунту і виносить із нього поживні речовини. Це найменш родючі ґрунти в області. Для вирощування сільськогосподарських культур необхідно вносити в ці ґрунти вапно, добрива.

До основних земельних угідь, з яких складаються земельні ресурси України, та від стану яких в значній мірі залежить екологічна ситуація в країні, відносяться сільськогосподарські, лісові та природоохоронні землі. В подальшому будемо використовувати термін “земельні ресурси” тільки для категорій земель сільськогосподарського призначення. Потенціал земельних ресурсів (ЗРП) є невід’ємною складовою природно-ресурсного потенціалу (ПРП). Досліджуючи природно-ресурсний потенціал, Руденко(1999) пропонує розуміти його як сукупну продуктивність природних ресурсів території як засобів виробництва і предметів споживання, виражену у їх суспільній споживній вартості. Разом з тим, в науковій літературі використовується ряд інших термінів: “сільськогосподарський ресурсний потенціал”, “аграрно-ресурсний потенціал”, “аграрний потенціал” та інші. Невід’ємною складовою цих понять є земельно-ресурсний потенціал.

Потенціал, як зазначає Дмитревський (1971), є кількісною оцінкою того чи іншого природного ресурсу або ресурсів.

Таблиця V.1

Номенклатура ґрунтів Тернопільської області

Назва ґрунту	Загальна площа, тис. га	В т.ч. орної	
		тис. га	% від загальної площі орних земель
I. Дерново-підзолисті ґрунти на давньоалювіальних відкладах			
1. Дерново-слабо і середньопідзолисті піщані і глинисто-піщані	7,31	3,77	0,43
II. Опідзолені ґрунти переважно на лесових породах			
2. Ясно-сірі опідзолені ґрунти	20,63	15,05	1,72
3. Сірі опідзолені ґрунти	128,84	98,89	11,34
4. Темно-сірі опідзолені ґрунти	151,63	134,89	15,47

Розділ V

5. Чорноземи опідзолені	259,48	242,62	27,84
III. Опідзолені оглеєні ґрунти переважно на лесових породах			
6. Ясно-сірі опідзолені оглеєні ґрунти	2,73	2,2	0,25
7. Сірі опідзолені оглеєні ґрунти	9,44	8,17	0,99
8. Темно-сірі опідзолені оглеєні ґрунти	34,58	31,79	3,65
9. Чорноземи опідзолені оглеєні	50,57	48,81	5,60
IV. Реградовані ґрунти переважно на лесових породах			
10. Темно-сірі реградовані ґрунти	7,02	6,78	0,78
11. Чорноземи реградовані	46,48	44,77	5,13
V. Чорноземи неглибокі переважно на лесових породах			
12. Чорноземи неглибокі малогумусні	4,86	3,60	0,42
VI. Чорноземи глибокі переважно на лесових породах			
13. Чорноземи глибокі малогумусні	130,58	124,31	14,26
14. Чорноземи глибокі малогумусні карбонатні	24,52	23,75	2,72
15. Чорноземи глибокі мало гумусні вилуговані	44,20	42,55	4,88
VII. Чорноземи на щільних глинах			
16. Чорноземи на щільних глинах	1,07	1,04	0,12
VIII. Чорноземи переважно щепенуваті на елювії карбонатних порід			
17. Чорноземи карбонатні на елювії щільних карбонатних порід	11,80	7,86	0,91
IX. Лучно-чорноземні ґрунти переважно на лесових породах			
18. Лучно-чорноземні ґрунти	7,26	6,23	0,71
19. Лучно-чорноземні карбонатні ґрунти	1,73	1,29	0,15
20. Лучно-чорноземні вилуговані та опідзолені ґрунти	3,63	2,74	0,31
21. Чорноземно-лучні ґрунти	0,52	0,49	0,05
22. Чорноземно-лучні вилуговані та опідзолені ґрунти	5,25	4,93	0,56
23. Лучні ґрунти	9,55	2,67	0,30
24. Лучні та дернові шаруваті ґрунти	19,14	7,65	0,88
X. Лучно-болотні ґрунти на алювіальних та делювіальних відкладах			
25. Лучно-болотні ґрунти	17,75	1,42	0,16
26. Болотні ґрунти	7,49	0,18	0,02
27. Торфувато-болотні ґрунти	1,18	0,06	
28. Торфово-болотні ґрунти	2,89	0,13	0,01
XI. Торфовища			
29. Торфовища низинні	6,53	0,19	0,02
XII. Дернові ґрунти			
30. Дернові карбонатні ґрунти на елювії щільних карбонатних порід	2,67	2,43	0,27
31. Виходи порід	10,79	0,39	0,04
Всього обстежено, тис. га	1032,8	871,9	100%

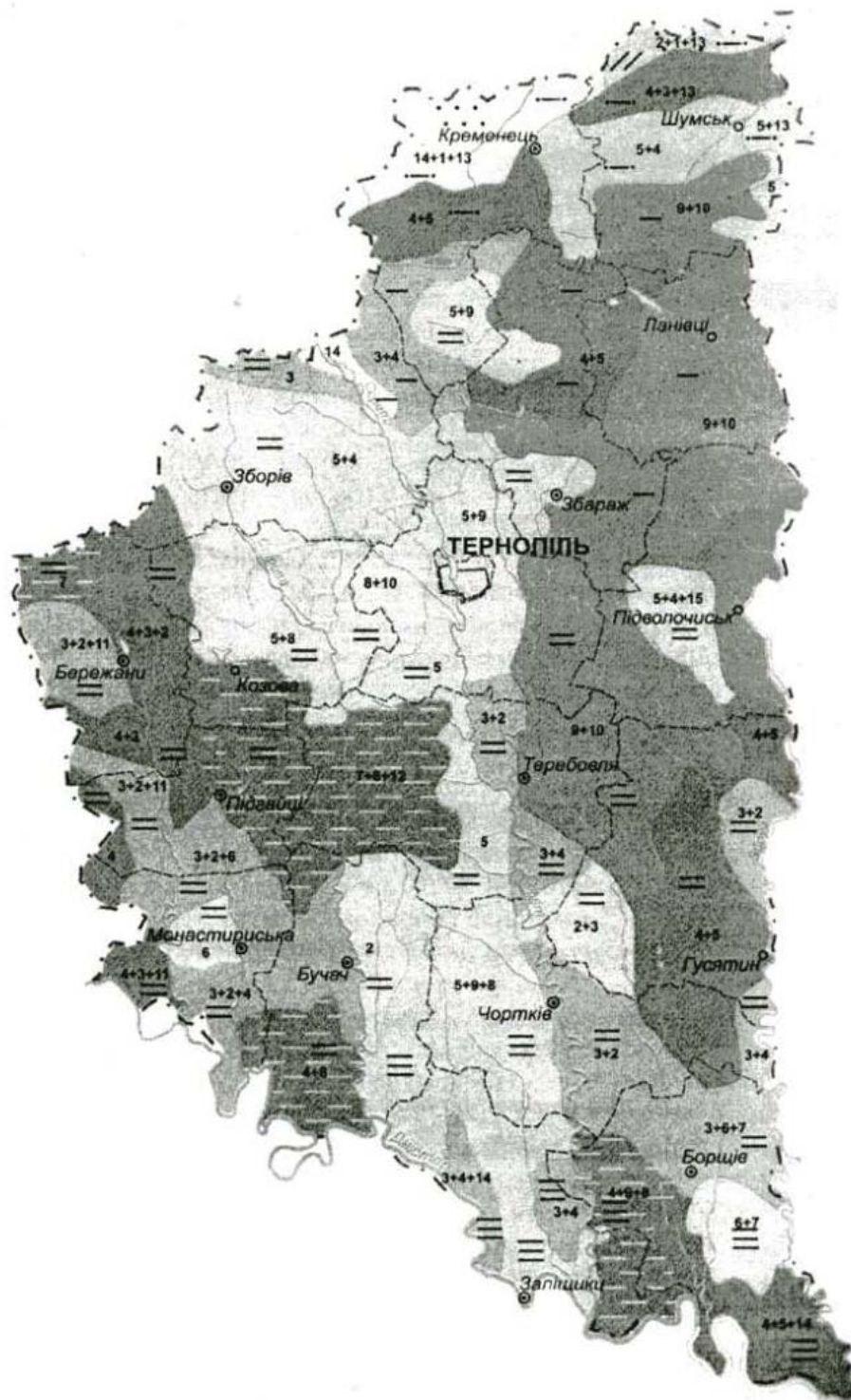

Рис. V.1. Грунти Тернопільської області (Навчально-красознавчий..., 2000)

Ґрунти	
1	Дерново-підзолисті глинисто-піщані та супіщані
2	Ясно-сірі опідзолені
3	Сірі опідзолені
4	Темно-сірі опідзолені
5	Чорноземи опідзолені
6	Ясно-сірі і сірі опідзолені оглесні
7	Темно-сірі опідзолені оглесні
8	Чорноземи опідзолені оглесні
9	Чорноземи глибокі малогумусні та карбонатні
10	Чорноземи глибокі малогумусні вилуговані
11	Чорноземи карбонатні на елювії щільних карбонатних порід
12	Лучні та чорноземно-лучні
13	Торфовища низинні та торфово-болотні
14	Дернові карбонатні на елювії щільних карбонатних порід

Гранулометричний склад			
	Піщані		Крупнопилувато-важкосуглинисті
	Супіщані		Крупнопилувато-середньосуглинисті
	Піщано-легкосуглинисті		Важкосуглинисті

В.ІІ. Потенціал земельних ресурсів

Розглядаючи аграрний ресурсний потенціал, окремі вчені зазначають, що його матеріальною основою є конкретні види виробничих ресурсів з відповідними біологічними, фізичними та функціональними властивостями. Ресурсний потенціал – це здатність сукупності природних, матеріальних і трудових ресурсів забезпечити виробництво відповідного обсягу продукції у процесі їхнього використання.

Дещо інший термін використовує для означення природних ресурсів, які залучаються в сільськогосподарське виробництво, Іванух Р. (1989). Він називає їх “природні сільськогосподарські ресурси”, розуміючи під ними тіла, речовини і сили природи, які на даному рівні розвитку продуктивних сил і науково-технічного прогресу в результаті застосування до них знань, праці, перетворюються в предмети й засоби праці, які беруть безпосередню участь у виробництві сільськогосподарської продукції. Сюди відносять сільськогосподарські угіддя, водні і рослинні ресурси, зокрема природну рослинність пасовищ, багаторічних чагарників та деревну рослинність. Сукупна (інтегральна) продуктивність всіх природних ресурсів (земельних, водних, рослинних) у їх компонентному поєднанні, яка відображена в обсягах виробництва продукції землеробства й тваринництва на одиницю площі, представляє природно-ресурсний потенціал сільськогосподарського виробництва.

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

Варто зазначити також і те, що величина, структура і особливості використання аграрно-ресурсного потенціалу (АРП), в тому числі і земельного, залежить в певній мірі від суспільного розвитку. Таким чином, земельно-ресурсний потенціал можна розглядати як категорію динамічну та історичну. Слід зазначити, що співвідношення між окремими складовими як ЗРП так і АРП може змінюватися територіально і в процесі самого сільськогосподарського виробництва, хоча потенціал сільського господарства визначають не просто набором окремих видів ресурсів, а їх системою, можливостями природокористування в різних соціально-економічних умовах. Господарська діяльність людини призводить до якісних змін в АРП і ЗРП, він регулюється, управляється значною мірою природними процесами та законами суспільного виробництва.

Основною складовою частиною ЗРП, яка залучена до процесу сільськогосподарського виробництва, є родючі землі, які є одночасно частиною земельного фонду.

Позаяк більша частина земельних ресурсів країни перебуває у сільськогосподарському обігу, то саме цей напрямок землекористування та науково-технічний рівень землеробства визначають їхній якісний стан та соціальне значення.

Особливість сільськогосподарського природокористування полягає в тому, що різні земельні угіддя, як правило, використовуються по-різному і це визначає відповідний рівень інтенсивності їх обробітку, а, відповідно, неоднакову продуктивність.

Роль і функції, які виконує земля в сільськогосподарському виробництві, суттєво відрізняються від використання землі в інших галузях матеріального виробництва. У сільськогосподарському виробництві земля є предметом і знаряддям праці, основним засобом виробництва.

Використання землі в кожному конкретному випадку залежить від цільового призначення. Як уже зазначалося, головною особливістю використання землі в сільськогосподарському виробництві є те, що тут земля – найважливіша продуктивна сила. Вирішальну роль в процесі сільськогосподарського природокористування відіграє така властивість землі як родючість.

У процес сільськогосподарського виробництва найбільш активно залучений верхній родючий шар землі, тобто ґрунт. Тому ґрунт, а саме його основну властивість – родючість, можна розглядати як один з головних ресурсів сільськогосподарського природокористування. Разом з тим, ґрунт і його властивості в певній мірі є інтегральним відображенням взаємодії окремих компонентів природи, а також і особливостей використання території. Таким чином, взаємопов'язаний вплив окремих природних компонентів проявляє себе як у просторі, так і в часі.

Слід зазначити також і те, що сам процес землекористування є історичним. Умови і характер використання землі в основному визначаються способом виробництва та відносинами власності. Не випадково протягом багатовікової історії земля була об'єктом суперечок інтересів різних класів і верств населення. З формою власності на землю тісно пов'язане землеволодіння та особливості землекористування.

Задекларована в Україні земельна реформа фактично не відбулася, а земельні питання реформування земельних відносин значно загострилися.

Наслідком такої державної політики стало нераціональне використання земельно-ресурсного потенціалу держави, погіршення якісного стану та продуктивності земель, нерегульованість зміни характеру функціонування землі як засобу виробництва в економічній системі ринку, відсутність державної системи охорони земель як основного національного багатства.

Вартість земельних ресурсів визначається згідно постанови Кабінету Міністрів України "Про методику грошової оцінки сільськогосподарського призначення та населених пунктів". Грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення провадиться окремо по орних землях, землях під багаторічними насадженнями,

природними сіножатями і пасовищами за рентним доходом, який формується залежно від якості, місця розташування і економічної оцінки земель.

Загальна величина потенціалу земельних ресурсів у Тернопільській області становить 10811,5 млн. грн (станом на 2010 р.). Найбільший потенціал – 9708,8 млн. грн в структурі потенціалу земельних ресурсів мають орні землі. Значно меншим є потенціал сіножатей і пасовищ – 907,2 млн. грн та багаторічних насаджень – 195,4 млн. грн. Разом з цим у межах області спостерігається значна територіальна диференціація інтегрального земельного потенціалу та його складових (таблиця V.2).

Таблиця V.2

Вартість земельних ресурсів Тернопільської області

Назва адміністративного району	Рілля, млн. грн	Багаторічні насадження, млн. грн	Сіножаті і пасовища	Земельно-ресурсний потенціал (ЗРП), млн. грн
Бережанський	194,5	4,15	66,66	265,31
Борщівський	543,58	15,7	44,63	603,91
Бучацький	494,51	6,68	58,52	559,71
Гусятинський	936,24	8,17	49,39	993,8
Залщицький	382,58	11,98	31,43	425,99
Збаразький	716,18	19,21	41,77	777,16
Зборівський	557,11	13,64	78,3	649,05
Козівський	562,18	9,36	45,20	616,74
Кременецький	451,73	25,84	56,42	533,99
Лановецький	603,23	8,03	62,47	673,73
Монастирський	171,86	3,69	50,47	226,02
Підволочиський	943,88	12,11	57,05	1013,04
Підгаєцький	268,43	3,29	28,26	299,98
Теребовлянський	1009,7	9,55	74,35	1093,6
Тернопільський	691,98	28,84	44,87	765,69
Чортківський	736,77	9,15	39,06	784,98
Шумський	444,35	6,05	78,35	528,75
Тернопільська область	9708,82	195,44	907,24	10811,49

Максимальна величина земельного потенціалу характерна для центральної частини області, де він становить – 1013,04 млн. грн (Теребовлянський район). В ряді районів цієї частини області – Гусятинському, Підволочиському, Тернопільському потенціал земельних ресурсів дещо менший і становить 800-1000 млн. грн, а потенціал орних земель 700-900 млн. грн.

Потенціал сіножатей і пасовищ в області становить 907,2 млн. грн. Для цього показника також характерна деяка територіальна диференціація, а саме: максимальні величини характерні для західної і північно-західної та північної частин області (66,7-78,4 млн. грн), що пов'язане з фізико-географічними особливостями цих територій. Слід зазначити, що цей показник не повністю відображає земельний потенціал сіножатей і пасовищ, оскільки його розрахунок проводиться в межах адміністративних районів, які є різні за площею.

Мінімальною у структурі загального земельного потенціалу є величина і потенціалу земель, зайнятих багаторічними насадженнями (195,4 млн. грн), що пов'язане з незначними площами садів та інших багаторічних насаджень в межах області. Максимальні значення потенціалу багаторічних насаджень характерні для Тернопільського (28,8 млн. грн) та Кременецького (25,8 млн. грн) районів.

Однією з характеристик земельного потенціалу є його компонентна структура, на основі якої можна аналізувати співвідношення між окремими складовими, що формують земельний потенціал Тернопільщини.

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

Компонентна структура (Руденко, 1999), відбиває внутрішньо- і міжвидові співвідношення (пропорції) природних ресурсів, що склалися в регіоні як результат розвитку природного процесу і впливу соціально-економічних факторів.

У компонентній структурі земельного потенціалу як області в цілому, так і в межах окремих районів найбільша частка припадає на орні землі – 89,8%. Максимальну частку у компонентній структурі земельного потенціалу цей вид земель займає у центральній і центрально-східній частинах області (Теребовлянський -92,3%, Чортківський-93,9%, Підволочиський – 93,2%, Гусятинський – 94,2%, Збараський — 92,2% адміністративні райони), а мінімальну – в західній і південно-західній частинах області (Бережанський – 73,3%, Монастирський – 76,0% адміністративні райони) (таблиця V.3).

Таблиця V.3

Компонентна структура ЗРП в розрізі районів Тернопільської області

Назва адміністративного району	Рілля, %	Багаторічні насадження, %	Сіножаті і пасовища, %
Бережанський	73,3	1,6	25,1
Борщівський	90,0	2,6	7,4
Бучацький	88,4	1,2	10,4
Гусятинський	94,2	0,8	5,0
Заліщицький	89,8	2,8	7,4
Збараський	92,2	2,5	5,3
Зборівський	85,8	2,1	12,1
Козівський	91,2	1,5	7,3
Кременецький	84,6	4,8	10,5
Лановецький	89,5	1,2	9,3
Монастирський	76,0	1,6	22,4
Підволочиський	93,2	1,2	5,6
Підгаєцький	89,5	1,1	9,4
Теребовлянський	92,3	0,9	6,8
Тернопільський	90,4	3,8	5,8
Чортківський	93,9	1,2	4,9
Шумський	84,0	1,2	14,8
Тернопільська область	89,8	1,8	8,4

Частка багаторічних насаджень в компонентній структурі є найменшою – 1,8%. Максимальною є величина цього показника у компонентній структурі потенціалу земельних ресурсів у Тернопільського – 3,8% та Кременецького – 4,8% адміністративних районів.

Потенціал сіножатей і пасовищ дещо більший порівняно з багаторічними насадженнями – 8,4%. Максимальні величини цього показника характерні для західної, південно-західної і північної частин області: у Бережанському – 25,1%, Монастирському – 22,4%, Шумському – 14,8%, Кременецькому – 10,5% адміністративних районах.

Аналіз компонентної структури в розрізі кожного окремого виду сільськогосподарських угідь дає можливість констатувати таке (таблиця V.4):

- найвищим є потенціал земельних ресурсів центральних районів області, де він становить 9-10% від загального потенціалу земельних ресурсів (Гусятинський – 9,2%, Підволочиський – 9,3% Теребовлянський 10,2%);
- у структурі потенціалу орних земель найвищу частку становить потенціал цього виду угідь в згаданих вище районах (відповідно 9,6%, 9,7%, 10,4%);
- у компонентній структурі потенціалу сіножатей і пасовищ в області найвища їх частка у Зборівському – 8,8%, Шумському – 8,7%, Теребовлянському – 8,2%, Бережанському – 7,1%, адміністративних районах.

Отже, дослідження компонентної структури дає можливість вивчити структурно

склад земельних ресурсів, що сформувалися на основі природного розвитку території і впливу на неї соціально-економічних чинників. При цьому досягається як кількісна, так і якісна характеристика видів земельних ресурсів на території області в загальному і в межах кожного району зокрема.

Таблиця V.4

Компонентна внутрішньовидова структура земельно-ресурсного потенціалу (%)

Назва адміністративного району	Види земельних ресурсів			Загальний земельно-ресурсний потенціал
	Рілля	Багаторічні насадження	Сіножаті і пасовища	
Бережанський	2,0	2,2	7,1	2,3
Борщівський	5,6	7,9	5,0	5,6
Бучацький	5,1	3,4	6,7	5,2
Гусятинський	9,6	4,1	5,6	9,2
Заліщицький	3,9	5,7	3,4	4,1
Збаразький	7,4	10,2	3,1	7,1
Зборівський	5,7	6,9	8,8	5,8
Козівський	5,8	4,7	5,6	5,6
Кременецький	4,7	13,5	6,6	5,0
Лановецький	6,2	4,1	6,4	6,2
Монастириський	1,8	1,9	5,6	2,1
Підволочиський	9,7	5,6	6,4	9,3
Підгаєцький	2,8	1,7	3,3	2,8
Теребовлянський	10,4	4,5	8,2	10,2
Тернопільський	7,1	16,2	5,3	7,3
Чортківський	7,6	4,7	4,3	7,3
Шумський	4,6	2,7	8,6	4,9

Аналіз структури ЗРП неповний без з'ясування функціональної значимості природних ресурсів, значення їх ролі в процесі комплексоутворення. Ці завдання вирішуються через пізнання функціональної структури, яка відображає склад і співвідношення природних ресурсів за їхньою комплексоутворюючою здатністю та участь у територіальному поділі праці (Руденко, 1999).

Для з'ясування функціональної структури ЗРП використано методику М. Ігнатенка та В. Руденка (1986) з певними змінами, що базується на економічній оцінці земельних ресурсів Тернопільської області. Визначення функціональної структури ЗРП здійснено для окремих видів земельних ресурсів у розрізі адміністративних районів.

Найбільші показники земельних ресурсів міжобласного значення мають: Гусятинський, Збаразький, Лановецький, Підволочиський, Тернопільський, Теребовлянський, Чортківський адміністративні райони (95...99%). Найменші показники земельних ресурсів міжобласного функціонального значення у Монастириському (0,5%), Козівському (1,5%) та Зборівському (1,9%) адміністративних районах. Потенціал земельних ресурсів внутрішньообласного значення коливається від 0,6% в Гусятинському до 100% у Заліщицькому і Шумському районах. Районні функціональні значення для земельних ресурсів області становлять 0...81,4%. В Заліщицькому, Зборівському, Бучацькому, Лановецькому, Підволочиському, Теребовлянському, Тернопільському, Чортківському, Шумському районах всі земельні ресурси мають міжобласне і внутрішньообласне значення. Земельні ресурси місцевого функціонального значення представлені орними землями і багаторічними насадженнями в Бережанському районі і становлять 81,1% (таблиця V.5).

Досить високе функціональне значення (міжобласного і внутрішньообласного рангу) мають орні землі (95,9%) та багаторічні насадження (83,2%). Більше 47% земельних ресурсів області мають найвищий рівень ефективності та потенційну комплексоформуючу здатність і можливість участі у територіальному поділі праці.

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

Відмінності компонентної структури земельного потенціалу зумовлені як природними, так і соціально-економічними чинниками, а особливо щільністю (густотою) потенціалу одного гектара того чи іншого виду угідь та площею, яку займає цей вид угідь у межах адміністративного району.

Важливою оцінкою земельно-ресурсного потенціалу є його територіальна диференціація. Серед показників територіальної диференціації важливе місце належить густоті ЗРП області чи іншого регіону. Важливими є також показники територіальної диференціації окремих складових ЗРП (потенціалу орних земель, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ).

Таблиця V.5

Функціональна структура земельно-ресурсного потенціалу районів Тернопільської області

Назва адміністративного району	Функціональне значення природних ресурсів, (%)			
	міжобласне	внутрішньо-обласне	районне	місцеве
Бережанський	15,3	3,6	-	81,1
Борщівський	-	97,5	2,5	-
Бучацький	9,3	90,7	-	-
Гусятинський	98,5	0,7	0,8	-
Заліщицький	-	100	-	-
Збаразький	94,7	2,5	2,8	-
Зборівський	1,9	98,1	-	-
Козівський	1,5	98,5	-	-
Кременецький	9,1	84,0	6,9	-
Лановецький	99,0	1,0	-	-
Монастириський	0,5	18,1	81,4	-
Підволочиський	98,9	1,1	-	-
Підгаєцький	-	7,1	2,9	-
Теребовлянський	98,8	1,2	-	-
Тернопільський	96,4	3,6	-	-
Чортківський	95,0	5,0	-	-
Шумський	-	100	-	-

Максимальні показники густоти потенціалу характерні для багаторічних насаджень (18,9...20,6 тис. грн/га) та орних земель (14,1... 15,0 тис. грн/га) області.

Густота потенціалу кормових угідь області значно нижча і становить у середньому 4,1...5,4 тис. грн/га. Середня густота земельно-ресурсного потенціалу – 8,47 тис. грн/га, що на 2,94 тис. грн. менше, ніж густота потенціалу орних земель. Найвищі показники густоти земельно-ресурсного потенціалу в Тернопільському – 9,9 тис. грн/га. Лановецькому – 10,8 тис. грн/га, Підволочиському – 11,9 тис. грн/га районах, що пояснюється наявністю значних площ з високопродуктивними ґрунтами. В районах західної частини області (Бережанському, Монастириському, Підгаєцькому) цей показник є найнижчим – 5,9...6,4 тис. грн/га.

За величиною густоти земельно-ресурсного потенціалу в області можна виділити такі групи районів:

- з високим рівнем (Центральна група районів: Тернопільський, Теребовлянський, Підволочиський, Гусятинський, Збаразький, Зборівський, Чортківський адміністративні райони);
- з середнім рівнем (Північна група районів: Кременецький, Шумський адміністративні райони. Південна група районів: Заліщицький, Бучацький, Борщівський адміністративні райони);
- з низьким рівнем (Західна група районів: Бережанський, Підгаєцький,

Монастириський адміністративні райони).

В інтегральному земельно-ресурсному потенціалі області чітко простежується загальна закономірність – зростання величини та територіальної густоти в напрямку від периферії до центральної частини області.

Проведений аналіз компонентної структури ЗРП Тернопільської області свідчить про провідну роль у ній земельних ресурсів, які характеризуються високим рівнем освоєності, значною деградацією ґрунтів, низькою продуктивністю використання. Земельні ресурси є інтегральним ресурсом, який забезпечує можливість виробництва сільськогосподарської продукції з врахуванням впливу інших природних чинників.

Склад і співвідношення складових земельно-ресурсного потенціалу, які є основою ЗРП, за їх комплексоутворюючою здатністю відображає функціональна структура. Високе функціональне значення земельних ресурсів міжобласного і внутрішньообласного значення (47%) сприятиме розвитку сільськогосподарського виробництва області на перспективу.

Сучасний стан освоєння земельних ресурсів Тернопільської області дає підстави визначити його як такий, що має можливості для подальшого підвищення ефективності земельного потенціалу за умови його раціонального використання. Основними напрямками оптимізації сільськогосподарського природокористування є: формування оптимальної структури агроландшафтів, а також співвідношення між іншими типами ландшафтних комплексів для відновлення екологічної рівноваги; використання наукових підходів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, ефективне використання ґрунтозахисних та біологічних систем землеробства.

V.3. Освоєння та еродованість земельних ресурсів

Рівень освоєння земельних ресурсів в області дуже високий. Із загальної площі земельного фонду (1382.473 тис. га) 1082.764 (78.3 %) становлять сільськогосподарські землі. Найвища частка таких земель у Підволочиському, Лановецькому, Козівському районах, а найнижча – у Бережанському, Монастириському, Шумському районах. Відмінності в частці сільськогосподарських земель по районах відзначаються рядом причин: природно-історичними умовами, рельєфом, особливостями розселення та іншими. Всі наявні землі регіону перебувають у трьох формах власності: державній, колективній і приватній, у процентному показнику це відповідно – 43.6 %, 48.5%, 7.8 % (табл. V.6).

Таблиця V.6

Рівень освоєння земельних ресурсів та розподіл за формами власності в Тернопільській області станом на 01.01.1997 р.

Адміністративні райони	Площа	С/г землі		Державна		Колективна		Приватна	
		всього	%	всього	%	всього	%	всього	%
Бережанський	66.1	39.0	59	40.6	61	20.5	31	5.01	7.6
Борщівський	100.6	75.9	75	50.5	50	41.7	41	8.10	8.3
Бучацький	80.2	62.9	78	48.1	60	28.4	35	3.70	4.6
Гусятинський	101.6	78.0	77	44.9	44	48.3	48	8.42	8.2
Заліщицький	68.39	51.0	75	31.9	47	28.3	41	8.27	12
Збаразький	86.31	73.1	84	29.0	34	50.1	58	7.14	8.2
Зборівський	97.74	78.7	81	37.2	38	54.0	55	6.54	6.6
Козівський	69.43	60.5	87	23.4	34	38.3	55	7.76	11
Кременецький	91.75	67.7	74	39.8	43	44.0	48	7.96	8.6
Лановецький	63.23	55.2	87	19.9	32	38.0	60	5.27	8.3
Монастириський	55.82	36.7	66	30.8	55	20.1	36	4.97	8.9
Підволочиський	837.2	74.0	88	27.5	33	50.7	61	5.51	6.5
Теребовлянський	119.0	96.0	85	41.8	37	62.5	55	8.71	7.7
Тернопільський	74.91	63.6	85	26.2	35	42.0	56	6.68	8.9

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

Чортківський	90.34	71.5	79	36.0	40	44.8	50	9.55	10.5
Шумський	83.80	59.4	71	47.1	56	36.7	44	0.025	0.02
Підгаєцький	49.63	37.4	75	22.4	45	22.7	46	4.53	9.1
М. Тернопіль	5.852	19.7	34	5.85	99	-	-	0.002	0.09
Разом	1382.5	1083	78	602.8	44	672	49	108.4	7.8

В структурі земель сільськогосподарського призначення основна частка припадає на сільськогосподарські угіддя (97.7 %). Вони становлять 76.5 % від земельного фонду області (на 1.01.1997 р.), що вище від середньоукраїнського показника і свідчить про високий ступінь сільськогосподарської освоєності Тернопільщини (табл. V.7).

Таблиця V.7

Частка сільськогосподарських угідь від земельного фонду Тернопільської області станом на 01.01.1997 р.

Райони	Сільськогосп. землі	Сільськогосп. угіддя	%	% від заг. площі
Бережанський	39009	37996	97.4	57.4
Борщівський	75916	74167	97.6	73.7
Бучацький	62870	61559	97.9	76.7
Гусятинський	78033	76269	97.7	75.0
Заліщицький	50971	49617	97.3	72.5
Збаразький	73118	71571	97.8	82.9
Зборівський	78705	76818	97.6	78.5
Козівський	60530	59281	97.9	85.3
Кременецький	67722	66198	97.7	72.1
Лановецький	55227	54069	97.9	85.5
Монастириський	36710	35831	97.6	64.1
Підволочиський	74037	72404	97.7	86.4
Теребовлянський	96022	93933	97.8	83.1
Тернопільський	63566	62073	97.6	82.8
Чортківський	71476	69594	97.3	77.0
Шумський	59436	58252	98.0	69.5
Підгаєцький	37444	36615	97.7	73.7
м. Тернопіль	1972	1857	94.1	31.7
Разом	1082764	1058104	97.7	76.5

За період з 1993 по 1996 роки частка сільськогосподарських угідь зросла на 13.4 %, але вже в 1997 році намітилась протилежна тенденція внаслідок переводу їх в інші несільськогосподарські угіддя.

В структурі сільськогосподарських угідь області висока частка орних земель (882.7 тис. га) – 83.4 %, що значно вище від середньоукраїнського показника. Відмінності в показниках розореності у різних частинах області залежать від співвідношення орних земель, багаторічних насаджень, пасовищ, сінокосів в структурі сільськогосподарських угідь. Вони представлені в таблиці V.8.

Найвищі показники розораності мають райони центральної, східної та південно-східної частин, а найнижчі показники у Заліщицькому районі. Відповідно частка пасовищ найбільша у Шумському та Бережанському районах, а сіножаті – в Тернопільському та Борщівському районах. Що стосується багаторічних насаджень, то найбільшу частку мають Кременецький, Збаразький, Тернопільський та Борщівський райони.

В порівнянні з 1996 р. в області площа пасовищ зросла на 5.7 тис. га, а сіножаті – 0.7

Розділ V

тис. га., це – позитивний процес, він не тільки сприяє зміцненню кормової бази тваринництва, а й раціональному використанню всіх земельних ресурсів

Таблиця V.8

Розподіл земельного фонду за адміністративними районами Тернопільської області станом на 01.01.1997 р.

Адміністративні райони	Площа угідь /га/.	Площа ріллі		Площа багат. насадж.		Площа сіножаті		Площа пасовищ	
		тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%
Бережанський	37996	28.38	75	6.65	1.7	2.74	7.2	6.22	16
Борщівський	74167	63.14	85	2.04	2.7	1.12	1.5	7.87	11
Бучацький	61559	49.89	81	0.59	0.9	1.94	3.1	9.14	15
Гусятинський	76269	67.09	88	0.85	1.1	1.92	2.5	6.41	8
Заліщицький	49617	42.54	53	1.02	2.0	0.52	1.0	5.54	11
Збаразький	71571	61.89	86	1.55	2.1	1.56	2.1	6.58	9
Зборівський	76818	64.80	84	0.88	1.1	4.69	6.0	6.45	8
Козівський	59281	50.71	86	0.55	0.9	1.15	1.9	6.88	12
Кременецький	66198	51.82	78	1.89	2.8	3.0	4.5	9.49	14
Лановецький	54069	45.97	75	0.54	0.9	2.03	3.7	5.53	10
Монастирський	35831	26.78	75	0.51	1.4	0.34	0.9	8.20	23
Підволочиський	72404	62.99	87	0.59	0.8	3.40	4.6	5.43	7.5
Теребовлянський	93933	80.91	85	0.70	0.7	0.98	1.9	12.05	13
Тернопільський	62073	51.10	82	1.60	2.5	4.67	7.5	4.71	7.5
Чортківський	69594	61.23	88	0.69	0.9	0.90	1.2	6.77	9.7
Шумський	58252	42.96	74	0.60	1.0	2.81	4.8	11.88	20
Підгаєцький	36615	29.97	82	0.37	1.0	1.81	4.9	4.47	12
м.Тернопіль	1857	1.29	70	0.25	14	0.05	2.6	0.26	14
Разом	1058104	882.75	83	15.86	1.4	35.6	3.3	123.9	12

В умовах високої розореності області відбувається постійне скорочення сільськогосподарських угідь в наслідок зростання кількості еродованих земель. Цьому сприяє значне розчленування території. Близько 40.5 % сільськогосподарських угідь розміщені на схилах з крутизною понад 2 градуси (Табл. V.9).

Таблиця V.9

Розподіл с/г угідь за крутизною схилів за даними на 01.01. 1996 р. (тис.га).

Адміністративні райони	<1	1 – 2	2 – 3	3 – 5	5 - 7	7- 10	10- 15	15<
Бережанський	8.688	3.368	4.328	8.278	6.61	4.807	1.135	0.195
Борщівський	26.12	15.47	13.08	10.10	5.43	1.840	0.574	0.169
Бучацький	26.05	9.500	8.895	11.73	3.22	1.470	0.269	0.053
Гусятинський	35.82	15.27	11.28	9.113	3.24	0.936	0.208	0.181
Заліщицький	19.22	12.46	7.313	5.198	2.91	1.499	0.585	0.316
Збаразький	29.65	10.24	10.89	12.42	5.91	2.240	0.600	0.045
Зборівський	28.63	10.99	13.06	14.73	6.47	2.272	0.367	0.021
Козівський	27.77	8.466	7.839	8.554	4.04	1.626	0.674	0.002
Кременецький	32.13	8.687	8.911	7.875	4.71	2.470	0.915	0.230
Лановецький	23.87	7.192	6.712	9.663	4.43	1.797	0.327	0.002
Монастирський	9.30	3.541	5.095	7.277	5.43	3.758	1.160	0.122
Підволочиський	34.48	9.786	10.20	10.97	4.83	1.563	0.304	0.069
Теребовлянський	55.81	14.28	9.638	8.856	3.60	1.337	0.351	0.061
Тернопільський	31.83	8.267	7.746	8.143	4.47	1.126	0.154	0.010

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

Чортківський	43.84	9.222	7.599	4.371	2.42	1.288	0.418	0.139
Шумський	22.20	8.283	7.172	8.230	6.93	4.001	0.889	0.134
Підгаєцький	11.75	3.995	4.642	7.268	5.14	2.814	0.873	0.054
м. Тернопіль	0.27	0.175	0.193	0.375	0.19	0.068	-	-
Разом	467.4	159.2	144.6	154.1	79.9	36.91	10.00	1.773

Середньорічні обсяги змиву ґрунту складають по області при середній водності 20953 тис. м. куб., при підвищеній водності 42981 тис. м. куб.

Площа еродованих земель тепер становить 37.3 % від площі сільськогосподарських угідь. Найвищі показники еродованості земель мають Кременецький (58 %), Зборівський (52%), Збараський (49%), Лановецький (48 %) та Монастирський (48 %) райони, тобто ті території області, які мають значну частку земель з великою крутизною схилів (Табл. V.10).

Таблиця V.10

Еродованість земель Тернопільської області.

Адміністративні райони	Площа с/г угідь	Еродованість с/г угідь		Еродованість ріллі		Частка зем. з 7 <
		тис. га	%	тис. га	%	
Бережанський	37996	25	40	21	40	
Борщівський	74167	16	23	13	22	3.5
Бучацький	61559	20	36	18	37	2.9
Гусятинський	76269	22	31	21	33	1.6
Заліщицький	49617	6	13	5	11	4.8
Збараський	71571	33	49	31	51	4.0
Зборівський	76818	36	52	34	55	3.4
Козівський	59281	21	39	21	40	3.9
Кременецький	66198	33	58	31	61	5.4
Лановецький	54069	23	48	23	51	3.9
Монастирський	35813	15	48	13	47	14.1
Пілволочиський	72404	31	46	31	48	2.6
Теребовлянський	93933	13	14	12	14	1.8
Тернопільський	62073	21	37	20	38	2.0
Чортківський	69594	10	16	9	15	2.6
Шумський	58252	26	48	23	52	8.6
Підгаєцький	36615	-	-	-	-	-
м. Тернопіль	1857	-	-	-	-	-
Разом	1058104	315	37.3	327	38	4.6

Цьому сприяють також значна кількість опадів, наявність ґрунтів з легко-суглинковим механічним складом, інтенсивне розорювання схилів і т. д.

Рівень освоєння земельних ресурсів в області дуже високий. Із загальної площі земельного фонду (1382.473 тис. га) 1082.764 (78.3 %) становлять сільськогосподарські землі.

В структурі сільськогосподарських угідь області висока частка орних земель (882.7 тис. га) – 83.4 %, що значно вище від середньоукраїнського показника. Відмінності в показниках розореності у різних частинах області залежать від співвідношення орних земель, багаторічних насаджень, пасовищ, сінокосів в структурі сільськогосподарських угідь.

Слід також зазначити, що на протязі останнього десятиліття, переважно в наслідок економічної кризи, антропогенний тиск на земельні ресурси дещо зменшився. Підтвердженням цього є те, що площа ріллі в цілому по Тернопільській області зменшилась з 859,5 тис. га у 2000 році до 848,6 тис. га у 2006 році. Відповідно зросла площа багаторічних насаджень, пасовищ і, зокрема, лісів та інших лісовкритих площ з 198,3 до 200,4 тис. га.

Отже, простежується чітка тенденція до зменшення площі ріллі, що пояснюється не тільки переведенням орних земель до інших категорій сільськогосподарських угідь та зменшення обсягів рекультивациі порушених і відпрацьованих земель, але й відведення ріллі під нецільове використання без належного наукового обґрунтування.

Аналіз аграрного навантаження території свідчить про те, що на сучасному етапі природокористування підтримати екологічний баланс регіону практично неможливо. Сформоване під тягарем екстенсивної аграрної економіки трансформаційне землекористування, спрямоване на одержання максимального прибутку при мінімальних відтворювальних витратах, потребує подальшої глибокої науково обґрунтованої реконструкції, перебудови на екологічних принципах.

Виходячи з вище сказаного, можна намітити наступні шляхи оптимізації землекористування та збереження земельних ресурсів регіону:

- збереження ґрунтів та їх корисних властивостей, максимальне запобігання втрат продуктивних земель, в тому числі обмеження відведення продуктивних земель для несільськогосподарських цілей;
- своєчасне попередження і усунення деградації, забруднення, засмічення земель відходами виробництва і споживання, порушення та знищення ґрунтів, їх рослинного покриву;
- недопущення промислової, сільськогосподарської і іншої діяльності, що погіршує природне екологічне функціонування та родючість ґрунтів;
- своєчасне запобігання і усунення негативного впливу деградованих, забруднених і порушених земель на здоров'я і добробут населення, навколишнє середовище, природні ресурси, економічний і соціальний розвиток;
- пріоритет інтересів охорони земель над економічними інтересами за умови збереження розумного співвідношення загальнонаціональних і приватних інтересів громадян.

V.4. Виробництво продукції рослинництва сільгосптоваровиробниками області (за 2014 рік)

Галузь рослинництва є базовою складовою сільськогосподарського виробництва і займає особливе місце в економіці області. Одним з основних факторів розвитку цієї галузі є позитивні характеристики земельного фонду. За біопродуктивним потенціалом земельного фонду Тернопільщина належить до провідних регіонів України. За даними земельного обліку, загальна площа сільськогосподарських угідь області на кінець 2014р. становила 1046,2 тис.га, з яких 856,1 тис.га припадає на рілля. Високопродуктивні сільськогосподарські угіддя займають 75,7% території області, що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель (по Україні загалом сільськогосподарські угіддя складають 68,8% її площі).

У 2014р. частка продукції рослинництва в загальному обсязі сільськогосподарського виробництва склала 74,7%. Порівняно з 2013р. у цій галузі спостерігалось збільшення обсягів виробництва на 18,2%, у т.ч. в аграрних підприємствах – на 28,9%, у господарствах населення – на 4,6%.

На 100 га сільськогосподарських угідь у 2014р. було вироблено 707,5 тис.грн. валової продукції рослинництва, що на 206,9 тис.грн., або на 41,3% перевищує середній показник по Україні. Питома вага області в загальному виробництві валової продукції

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

рослинництва в 2014р. становила 3,9% від її обсягів по Україні. Найбільш вагомим був вклад Тернопільщини у виробництво цукрових буряків (фабричних), ріпаку на зерно, гречки та картоплі. За обсягом виробництва цих культур область посіла відповідно 4, 4, 6 та 9 місця серед інших регіонів.

Домінуючу роль у виробництві продукції рослинництва області сьогодні займають сільськогосподарські підприємства, на які в 2014р. прийшлося 61,2% загального обсягу валової продукції галузі, що на 5,0 в.п. більше, ніж у 2013р. Протягом останніх років спостерігається стійка тенденція до зростання частки сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва продукції рослинництва, зокрема з 2004р. цей показник збільшився на 19,7%. Агроформування в 2014р. виробили 99,7% ріпаку, 99,0% соняшнику, 98,3% сої, 92,9% цукрових буряків (фабричних), 80,3% зернових культур. Однак, щодо виробництва найбільш трудомістких культур, то їх вирощуванням займаються в основному господарства населення, які в 2014р. зібрали 94,4% овочів, 87,3% картоплі, 80,2% плодів та ягід від їх загальних обсягів виробництва по області.

У 2014р. загальна посівна площа сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств становила 803,0 тис.га, що на 4,7 тис.га (на 0,6%) більше, ніж у 2013р. Землеробство області сьогодні характеризується значними змінами в структурі посівних площ. На Тернопільщині все більше сіють технічних культур. Так, за останні 10 років частка посівів технічних культур у загальній посівній площі зросла з 10,7% у 2004р. до 22,7% у 2014р., зокрема за цей час посівні площі сої збільшилися в 43,9 раза, соняшнику на зерно – в 15,1 раза, ріпаку – в 2,7 раза. Водночас, у 2014р. порівняно з 2004р. на 7,2 в.п. скоротилася питома вага посівів кормових культур.

У 2014р. було отримано рекордний урожай зернових культур, який значно перевищив досягнення минулих років. Загалом на Тернопільщині зібрали 2651,4 тис.т збіжжя, що на 19,0% більше, ніж у 2013р. Зростання загального обсягу виробництва зернових культур відбулося в основному за рахунок пшениці та ячменю, яких у 2014р. зібрали відповідно 965,4 тис.т (на 39,4% більше) та 433,7 тис.т (на 53,0% більше). У структурі виробництва зернових у 2014р. найбільшу питому вагу займали кукурудза (44,8%), пшениця (36,4%) та ячмінь (16,4%). Загалом, в області в 2014р. з 1 га збирали по 55,4 ц зерна, що на 11,7 ц більше, ніж у середньому по Україні. За урожайністю зернових у 2014р. Тернопільщина посіла 7 місце серед інших регіонів.

У 2014р. порівняно з 2013р. в області наростили обсяги виробництва усіх основних сільськогосподарських культур, крім окремих видів зернових (кукурудзи на зерно та гречки). Особливо вагомо зросло виробництво цукрових буряків (фабричних) (в 1,7 раза), сої (в 1,6 раза) та соняшнику на зерно (на 40,8%), яких у 2014р. зібрали відповідно 1734,1 тис.т, 166,3 тис.т та 42,1 тис.т.

Більшість сільськогосподарських культур у 2014р. мали вищу врожайність у порівнянні з 2013р. Зокрема, в усіх категоріях господарств зросла урожайність цукрових буряків (фабричних) на 166 ц, овочів та плодів і ягід – на 16 ц, картоплі – на 11 ц, зернових культур – на 8,7 ц, ріпаку – на 7,6 ц, сої – на 3,9 ц. У сільськогосподарських підприємствах у 2014р. нижчою, ніж у 2013р. була урожайність овочів відкритого ґрунту (на 19 ц), картоплі (на 12 ц) та соняшнику на зерно (на 0,5 ц).

Одним із визначальних елементів у системі заходів щодо нарощування обсягів і підвищення врожайності сільськогосподарських культур є агротехнічно обґрунтоване застосування добрив. Під урожай 2014р. сільськогосподарськими підприємствами (крім малих) на площі 493,7 тис.га (92,6% посівних площ) було внесено 73,3 тис.т мінеральних добрив (у поживних речовинах), що на 1,9% більше, ніж під урожай 2013р. У середньому на 1 га загальної посівної площі вносили 138 кг мінеральних добрив проти 137 кг у 2013р. У 2014р. із загальної кількості мінеральних добрив 66,4% було використано під зернові культури, 30,2% – під технічні, 2,4% – під картоплю й овочеві культури, 1,0% – під кормові культури. Органічні добрива (271,7 тис.т, або на 11,3% більше рівня 2013р.)

Розділ V

внесені на площі 9,5 тис.га, що складає лише 1,8% загальної площі посівів. На 1 га посівної площі в 2014р. вносили по 0,5 т органіки, що залишилось на рівні 2013р.

Таблиця V.11

Загальна земельна площа і розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками і землекористувачами в 2014 році¹ (на кінець року; тис.га)

	Загальна земельна площа	Сільсько- господарські угіддя	З них		
			рілля	сіножаті	пасовища
Усього земель	1382,4	1046,2	856,1	26,6	144,5
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	1004,1	965,8	828,7	13,8	108,0
у тому числі сільськогосподарських підприємств	525,1	509,6	492,4	2,3	13,3
з них державних	10,1	8,6	7,1	0,2	0,8
недержавних	515,0	501,0	485,3	2,1	12,5
громадян	479,0	456,2	336,3	11,5	94,7
Землі користувачів інших категорій	378,3	80,4	27,4	12,8	36,5

¹ За даними Головного управління Держземагентства у Тернопільській області.

Таблиця V.12

Посівні площі основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств (тис.га)

	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Уся посівна площа	916,9	878,2	793,9	695,1	760,3	778,3	797,5	798,3	803,0
Зернові культури	408,1	383,1	406,7	451,1	465,9	468,9	505,0	493,9	483,5
Озимі зернові	200,0	192,5	163,9	199,4	216,8	200,8	226,5	201,4	201,4
у тому числі пшениця	192,5	182,8	153,6	183,1	199,8	184,1	207,0	184,6	180,3
жито	6,2	8,2	9,3	12,9	3,2	5,0	2,9	2,0	1,5
ячмінь	1,3	1,5	1,0	3,4	13,8	11,7	16,6	14,8	19,6
Ярі зернові	208,1	190,6	242,8	251,7	249,1	268,1	278,5	292,5	282,1
у тому числі пшениця	0,1	0,9	37,0	52,0	40,7	41,3	34,3	21,4	18,1
ячмінь	86,0	97,6	109,2	115,4	102,4	83,2	87,5	80,8	80,7
овес	11,7	11,6	14,1	12,4	7,0	5,4	7,1	5,4	5,2
кукурудза	23,1	22,0	25,8	35,0	75,5	110,5	123,3	162,3	155,2
просо	0,0	0,0	1,8	0,1	0,4	0,4	0,3	0,2	0,1
гречка	16,7	15,2	31,4	17,9	12,2	20,0	18,4	14,5	10,1
зернобобові	70,5	43,3	23,3	18,6	10,6	7,3	7,6	6,9	11,5
з них горох	60,7	35,0	13,9	11,7	5,9	2,5	2,8	2,7	7,1
Технічні культури	120,7	102,8	95,9	79,9	158,1	165,3	147,3	164,8	182,1
у тому числі цукрові буряки (фабричні)	107,3	92,9	73,0	56,3	61,2	60,6	47,0	36,3	37,4
соняшник	0,0	0,1	1,6	1,2	11,9	13,5	14,4	13,5	19,4
ріпак	9,2	7,9	19,0	18,9	54,2	57,4	45,6	61,3	49,0

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

соя	0,3	0,0	0,1	0,5	25,0	30,2	38,3	50,6	69,2
льон-довгунець	0,0	–	–	0,3	0,1	0,1	0,0	–	–
Картопля і овоче-баштанні культури	74,8	75,2	85,8	67,6	67,1	77,0	77,0	74,6	74,9
у тому числі картопля	63,9	63,7	72,8	58,1	57,4	65,5	65,9	63,3	63,5
овочі відкритого ґрунту (без насінників)	10,3	11,0	12,7	9,2	9,4	10,9	10,3	10,8	10,9
Кормові культури	313,3	317,1	205,5	96,5	69,2	67,1	68,2	65,0	62,5
у тому числі кормові коренеплоди (включаючи цукрові буряки на годівлю худоби)	25,8	20,5	17,0	15,7	13,6	14,1	13,3	11,2	12,5
кукурудза на силос і зелений корм	124,9	88,6	47,9	14,0	8,6	8,8	6,9	6,4	4,7
однорічні трави (включаючи посіви озимих на зелений корм)	66,5	104,1	64,7	31,6	20,3	18,9	19,0	17,5	16,8
багаторічні трави (укісна площа посіву минулих років та безпокриті трави посіву поточного року)	94,6	103,1	75,2	35,1	26,7	25,3	28,9	29,9	28,5

Таблиця V.13

Структура посівних площ основних сільськогосподарських культур в усіх категоріях господарств (відсотків)

	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Уся посівна площа	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Зернові культури	44,5	43,6	51,2	64,9	61,3	60,3	63,3	61,9	60,2
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Озимі зернові	49,0	50,2	40,3	44,2	46,5	42,8	44,9	40,8	41,7
у тому числі пшениця	47,2	47,7	37,8	40,6	42,9	39,3	41,0	37,4	37,3
жито	1,5	2,1	2,3	2,8	0,7	1,0	0,6	0,4	0,3
ячмінь	0,3	0,4	0,2	0,8	2,9	2,5	3,3	3,0	4,1
Ярі зернові	51,0	49,8	59,7	55,8	53,5	57,2	55,1	59,2	58,3
у тому числі пшениця	0,0	0,2	9,1	11,5	8,7	8,8	6,8	4,3	3,7
ячмінь	21,1	25,5	26,9	25,6	22,0	17,7	17,3	16,4	16,7
овес	2,8	3,0	3,5	2,7	1,5	1,1	1,4	1,1	1,1
кукурудза	5,7	5,8	6,3	7,8	16,2	23,6	24,4	32,9	32,1
просо	0,0	0,0	0,4	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
гречка	4,1	4,0	7,7	4,0	2,6	4,3	3,6	2,9	2,1
зернобобові	17,3	11,3	5,7	4,1	2,3	1,6	1,5	1,4	2,4
з них горох	14,9	9,1	3,4	2,6	1,3	0,5	0,6	0,5	1,5
Технічні культури	13,2	11,7	12,1	11,5	20,8	21,2	18,5	20,6	22,7
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі	88,9	90,4	76,1	70,5	38,7	36,7	31,9	22,1	20,5

Розділ V

цукрові буряки (фабричні)									
соняшник	0,0	0,1	1,7	1,5	7,5	8,2	9,8	8,2	10,7
ріпак	7,6	7,7	19,8	23,7	34,3	34,7	31,0	37,2	26,9
соя	0,2	0,0	0,1	0,6	15,8	18,3	26,0	30,7	38,0
льон-довгунець	0,0	–	–	0,4	0,1	0,1	0,0	–	–
Картопля і овоче-баштанні культури	8,1	8,6	10,8	9,7	8,8	9,9	9,6	9,4	9,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі картопля	85,4	84,7	84,8	85,9	85,5	85,1	85,6	84,8	84,8
овочі відкритого ґрунту (без насінників)	13,8	14,6	14,8	13,6	14,0	14,2	13,4	14,5	14,6
Кормові культури	34,2	36,1	25,9	13,9	9,1	8,6	8,6	8,1	7,8
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі кормові коренеплоди (включаючи цукрові буряки на годівлю худоби)	8,2	6,5	8,3	16,3	19,7	21,0	19,5	17,2	20,0
кукурудза на силос і зелений корм	39,9	27,9	23,3	14,5	12,4	13,1	10,1	9,8	7,5
однорічні трави (включаючи посіви озимих на зелений корм)	21,2	32,8	31,5	32,7	29,3	28,2	27,9	26,9	26,9
багаторічні трави (укісна площа посіву минулих років та безпокриті трави посіву поточного року)	30,2	32,5	36,6	36,4	38,6	37,6	42,4	46,0	45,6

Таблиця V.14

**Виробництво основних сільськогосподарських культур
в усіх категоріях господарств**

	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
Валовий збір, тис.т									
Зернові культури з них	1319,1	1203,8	740,6	1044,8	1261,0	1882,8	2163,8	2228,9	2651,4
пшениця	697,0	689,6	402,3	548,1	593,5	848,0	879,7	692,6	965,4
ячмінь	314,6	271,6	176,3	260,7	236,9	297,5	362,6	283,5	433,7
овес	33,1	31,5	23,2	21,6	9,0	11,6	16,4	12,5	13,1
гречка	15,8	10,7	19,6	11,6	8,6	15,8	18,1	13,0	10,7
кукурудза на зернобобові	85,7	77,6	72,0	138,1	392,7	685,9	863,4	1206,4	1188,1
Цукрові буряки	3313,4	2011,0	1202,3	1476,1	1554,6	1988,7	1892,4	1002,6	1734,1
Ріпак	12,7	8,3	10,9	24,5	95,5	105,4	103,4	156,1	159,8
Соняшник	0,0	0,1	0,9	1,4	13,3	22,2	23,1	29,9	42,1
Соя	0,1	0,0	0,1	0,4	41,4	46,5	77,0	101,3	166,3
Картопля	1019,1	550,5	1043,0	681,7	830,7	1247,1	1284,6	1206,2	1282,7
Овочі	140,6	118,1	140,0	145,2	193,5	252,3	254,8	252,2	270,8
Плоди та ягоди	37,9	23,8	11,3	21,0	18,5	26,3	42,7	56,2	65,7

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

Урожайність з 1 га; ц									
Зернові культури	32,5	31,4	19,4	23,6	27,7	41,0	43,9	46,7	55,4
з них									
пшениця	36,4	37,5	22,3	23,6	25,1	38,3	37,2	35,0	49,1
ячмінь	36,2	27,4	17,0	22,3	21,1	31,8	35,8	30,9	43,4
овес	28,2	27,1	17,3	17,9	13,3	22,4	24,2	23,9	26,1
гречка	9,5	7,2	7,0	6,9	7,4	9,0	10,5	9,9	10,9
кукурудза на зернобобові	37,1	35,3	29,4	40,5	52,7	62,9	71,4	75,5	77,5
Цукрові буряки	308,8	220,4	188,2	269,3	255,9	332,1	412,4	299,4	464,9
Ріпак	14,0	10,4	7,4	13,6	18,1	19,9	23,5	26,1	33,7
Соняшник	20,3	16,3	6,4	11,3	12,3	17,1	19,0	22,3	21,7
Соя	5,8	13,8	11,9	7,0	16,9	16,7	20,4	20,3	24,2
Картопля	159,5	86,6	143,3	117,3	144,8	190,4	195,0	191,0	202,0
Овочі	148,3	108,2	111,0	158,1	200,4	221,0	235,4	221,7	237,8
Плоди та ягоди	27,0	18,1	16,7	34,6	32,4	47,2	77,2	100,2	116,4
Площа, з якої зібрано врожай, тис.га									
Зернові культури	405,5	382,7	381,5	443,3	455,1	459,3	493,4	477,3	478,5
з них									
пшениця	191,3	183,7	180,3	232,3	236,7	221,6	236,7	198,0	196,4
ячмінь	87,0	99,0	103,4	116,7	112,1	93,6	101,3	91,6	99,9
овес	11,7	11,6	13,4	12,1	6,8	5,2	6,8	5,2	5,0
гречка	16,5	14,9	28,0	16,9	11,6	17,7	17,2	13,2	9,8
кукурудза на зернобобові	23,1	22,0	24,5	34,1	74,5	109,0	121,0	159,8	153,4
Цукрові буряки	107,3	91,2	63,9	54,8	60,7	59,9	45,9	33,5	37,3
Ріпак	9,1	7,9	14,8	18,0	52,7	52,9	43,9	59,8	47,5
Соняшник	0,0	0,1	1,5	1,2	10,8	13,0	12,2	13,4	19,4
Соя	0,2	0,0	0,1	0,5	24,5	27,9	37,7	49,9	68,6
Картопля	63,9	63,5	72,8	58,1	57,4	65,5	65,8	63,1	63,5
Овочі	9,5	10,9	12,6	9,2	9,7	11,4	10,8	11,4	11,4
Плоди та ягоди (площа в плононосному віці)	14,0	13,1	6,8	6,1	5,7	5,6	5,5	5,6	5,7

В.5. Ймовірні зміни якості земельних ресурсів в умовах глобальних кліматичних змін

Клімат України надзвичайно чутливий до зміни глобального клімату, і підвищення температури повітря на нашій території відбувається швидко. Так, починаючи з 1989 року в Україні спостерігається найбільш тривалий та майже безперервний період потепління.

Головний показник глобального потепління – середня річна температура повітря. У 2007-му в Україні було зафіксовано найвищу середньорічну температуру повітря за весь час інструментальних спостережень за погодою. Вона перевищила норму на 2–3 °С по всій території країни. Наприклад, норма в Одесі становить +10,7 °С, у столиці – +7,7 °С. Натомість 2007-го середня річна температура в Києві була +10,6 °С, тобто вище, ніж

норма в Одесі, де цей показник сягнув узагалі +12, 5 °С, чого не було ніколи раніше.

Глобальне потепління насамперед виявляється в холодний період року. Зими стали значно теплішими і менш сніжними. Стабільний сніговий покрив, який би встановився в листопаді й пролежав до березня, для України стає рідкістю. Порівняно з 1961 роком тривалість зимового періоду зменшилася майже на місяць. Звичним явищем вже є січневі та лютневі дощі. Лише окремі зими, наприклад 1985, 1987, 1997 років, були надзвичайно холодними і безсніжними, тоді вимерзли озимі культури на значних площах. Окремо слід згадати зиму 2002–2003-го, катастрофічні наслідки якої для озимих культур (загинуло близько 70% посівів черед тривале залягання потужної льодяної кірки) також спричинені потеплінням.

Температура повітря в січні та лютому підвищилася найбільше – в середньому на 1,5–2,5 °С. Січень останніми роками аж ніяк не є найхолоднішим місяцем: досить часто спостерігається плюсова температура повітря. Зміна температури в літні місяці за 100-річний період менш значуща, однак з 2000-го з'явилася тенденція до її підвищення у липні та серпні, що загрожує збільшенням посушливих явищ.

Внаслідок зміни температурних показників холодного періоду весняні процеси дедалі частіше розпочинаються на два-три тижні раніше. Зафіксовано продовження періоду активної вегетації рослин на сім – десять днів. Теплозабезпечення вегетаційного періоду (кількість тепла, необхідного рослинам для створення урожаю) збільшилося на 70–100 °С.

В останні десятиліття по всій території України спостерігається деяке зменшення кількості опадів взимку, що негативно позначається на формуванні достатнього зволоження на весну.

До цього часу не зафіксовано зменшення річної кількості опадів, що переважно коливається в межах норми, котра становить 80–120%, однак 2007 року ця кількість виявилася вкрай низькою в Південно-Східному регіоні і центральних областях, недобір опадів сягав 25–40%, а місцями і 50%. Крім того, сума опадів не так важлива, як їхній розподіл, у характері якого спостерігається тенденція до збільшення кількості малоефективних дощів, злив (як нинішнього року), особливо на тлі високих температур повітря. Якщо місячна норма опадів випадає за один-два дні, або за півдоби, то сільськогосподарське виробництво вони не врятовують, а, навпаки, можуть завдати значної шкоди.

В Україні відбувається зменшення зони достатнього зволоження ґрунту. Якщо раніше її межа пролягала по півдню Київської і Житомирської областей, то зараз ці регіони вже можна вважати зоною нестійкого зволоження, що означає поширення посух на північні регіони України.

Є припущення можливого опустелювання частини української території. Цей процес включає цілий комплекс чинників, серед яких зменшення кількості опадів є одним із найважливіших. Тому такі процеси виключати не можна, особливо в районах, де відбувається порушення екологічної рівноваги, наприклад вирубка зелених насаджень.

Дуже важливий для сільського господарства аспект, пов'язаний із потеплінням, можливе збільшення у півтора раза чи навіть удвічі чисельності основних комах-шкідників, для яких потепління клімату є благодатним для розмноження та поширення. Зона екологічного оптимуму різних видів шкідників поширюється на території, де раніше температурні умови для них були несприятливими.

На думку світових експертів, у майбутньому вплив зміни клімату на сільськогосподарське виробництво посилюватиметься. В Україні очікується подальше підвищення температури повітря, яке супроводжуватиметься чергуванням посушливих періодів з періодами нормального зволоження.

Збільшення тривалості вегетаційного періоду буде ефективним для сільського господарства північної частини України. Натомість у південних областях внаслідок

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

підвищення середньорічної температури повітря на 1–2 °С посушливі явища можуть значно посилитися, зона нестійкого та недостатнього зволоження ґрунту пошириться в центральні та північні області. І це одна з найсерйозніших проблем впливу зміни клімату на виробництво зерна.

Виконані в Українському гідрометцентрі дослідження щодо вирощування основних зернових культур (озимої пшениці та кукурудзи) з використанням кліматичних сценаріїв, трансформованих на періоди вегетації цих культур, і застосуванням динамічної моделі формування урожаю дали змогу кількісно оцінити реакцію рослин на зміну агрокліматичних умов вирощування.

Отримані результати свідчать, що очікувані погодні умови протягом найближчих 10–20 років будуть досить сприятливі для виробництва зерна в Україні. Для озимої пшениці можливе зменшення строків сівби на 20–40 днів та більш ефективне використання умов осінньої вегетації. Очікується подальше пом'якшення умов перезимівлі та зменшення періоду на 1,5–2 місяці. Відновлення вегетації озимої пшениці спостерігатиметься на місяць раніше, критичний період формування врожаю відбуватиметься за умов зниженого температурного фону, що може призвести до збільшення загальної продуктивності посівів на 20–40%.

Результати досліджень впливу потепління на продуктивність кукурудзи є доволі оптимістичними для цієї культури за рахунок більш ранніх строків сівби та збільшення ареалу вирощування до північних та західних областей завдяки зростанню теплозабезпечення цих територій. Навіть на Поліссі через 10–15 років теплозабезпечення вегетаційного періоду буде достатнім для визрівання середньопізніх і навіть пізньостиглих гібридів кукурудзи, потенційна врожайність яких вища, ніж ранніх і середньоранніх гібридів на 30–50%.

Для ранніх ярих зернових культур (ярий ячмінь, яра пшениця, овес) умови можуть погіршуватися за рахунок збільшення посушливості важливих періодів вегетації цієї групи культур, які відбуватимуться в умовах підвищеного, порівняно з нинішнім, температурного фону. За незмінних умов зволоження це може спричинити падіння врожайності ярих зернових внаслідок зменшення вегетаційного періоду і більш раннього дозрівання.

Зміна клімату призведе і до суттєвої зміни умов вирощування овочевих культур, які зумовлюють рівень їхньої врожайності. Межа степу значно просунеться на північ, опинившись у нинішній лісостеповій зоні. Внаслідок цього північна межа виробничого вирощування баклажанів, солодкого перцю і томатів відступить на північ, і в усіх зонах ці культури будуть забезпечені теплом. Через значне підвищення температури зменшиться територія агрокліматичних районів, сприятливих для вирощування картоплі, капусти й огірків. Значно зросте територія недостатнього зволоження, де потрібно буде відроджувати та розвивати зрошення.

Для сільського господарства в цілому наслідки потепління клімату будуть пов'язані з тим, що: активізується розкладання гумусу в ґрунтах; погіршиться зволоження ґрунту на півдні; підвищиться ефективність внесення добрив; строки сівби стануть більш ранніми, але збережеться загроза загибелі рослин через весняні заморозки; покращаться умови і зменшаться терміни збирання врожаю; покращаться умови перезимівлі сільськогосподарських культур і багаторічних трав, але не буде забезпечена повна яровизація; більш сприятливими стануть умови перезимівлі шкідників, збудників хвороб рослин, бур'янів; ефективним буде впровадження пізньостиглих сортів (гібридів), які використовують збільшені теплові ресурси; відновлення і розширення зрошення.

Економічно вигідним завдяки біокліматичному потенціалу, що зростає, буде заміна сучасних сортів зернових більш пізніми, фотосинтезуюча система яких працює довше, і продуктивність агроєкосистем підвищиться.

Глобальне потепління може сприяти значному збільшенню можливостей аграрного

сектора економіки за рахунок погодних і кліматичних умов. Але це можливо лише в разі кардинальної адаптації сільськогосподарського виробництва до нових кліматичних умов, синхронізованих з темпами їхньої зміни. В іншому випадку потепління клімату загрожує зростанням нестабільності сільгоспвиробництва. Для адаптації сільського господарства до мінливих умов погоди необхідні оцінка умов, які склалися, і моделювання агрокліматичних ресурсів на перспективу. Одним зі шляхів адаптації сільського господарства до зміни клімату, які не потребують додаткових витрат, є оптимізація розміщення сільськогосподарських культур, перегляд спеціалізації сільгоспвиробництва.

Дані спостережень метеорологічної мережі України свідчать про підвищення середньорічної температури повітря, зміну термінів утворення і тривалості залягання стійкого сніжного покриву, зміну тривалості сезонів і характер перезимівлі зимуючих сільгоспкультур, поступове зростання тепло забезпечення вегетаційного періоду, збільшення кількості і інтенсивності несприятливих метеорологічних явищ.

За останні 10 років середньорічна температура повітря підвищилася на 0,3-0,6° (при цьому менше в Степу і більше на Поліссі), майже досягнувши величини перевищення за минулі 100 років – тоді вона становила 0,7°. Найбільш помітне потепління спостерігається у зимові місяці (у січні – на 1,5-2,5°, лютому 1-2° порівняно з кліматичною нормою); поступово підвищується температура літніх місяців.

Сформована тенденція підвищення температури повітря в березні-квітні та збереження і навіть деяке зниження її в травні призводить до несприятливих наслідків для аграрного виробництва – посів ярових культур у дуже ранній термін з метою максимального використання вологи в ґрунті та досить часті пізні заморозки у травні (найбільш уразливими виявляються степові та лісостепові регіони) зтягають період посів-сходи та загалом призводять до масового й істотного ушкодження ранніх посівів (2000, 2004 рр.)

Потепління супроводжується такими явищами, як прохолоднішими стали листопад і грудень, зменшення кількості опадів у холодний період, що створює загрозу сприятливій перезимівлі озимих культур. За останнє десятиліття кількість опадів у зимові місяці скоротилася до 30 %. Разом з тим істотне збільшення опадів спостерігається у вересні та жовтні.

За оцінками експертів, до середини 21 століття середня річна температура повітря у порівнянні з нинішнім часом підвищиться ще на 1,8°C. Відтак, може змінитися агрокліматичне зонування території країни, що вимагатиме реалізації стратегії адаптації сільського господарства країни до погодно-кліматичних умов, що формуватимуться. За кліматичними сценаріями, через 30 років теплозабезпечення культур у північній частині країни може досягти або перевищити нинішній рівень теплозабезпечення південної частини.

Це дозволить у північних регіонах без обмежень вирощувати кукурудзу на зерно, соняшник та інші теплолюбні сільгоспкультури. Біокліматичний потенціал північних регіонів України буде збільшуватися, а, отже, зростатиме його сільськогосподарська роль.

В зв'язку з очікуваними змінами клімату біокліматичний потенціал північно-західних регіонів буде зростати, а отже, зростатиме його сільськогосподарська роль і вартість земельних ресурсів. Тому фактор зміни біокліматичного потенціалу агросистем обов'язково повинен бути врахований при зональному розміщенні виробництва сільськогосподарської продукції.

Для стабілізації сільського господарства у посушливих південно-східних регіонах України, в умовах можливих негативних наслідків змін клімату, принципове значення має розробка і запровадження вологозберігаючих технологій обробітку ґрунту (поверхневий та нульовий обробіток), створення більш посухостійких сортів та гібридів, реструктуризація виробництва на користь культур більш стійких до дії посухи, а також

Земельний і агровиробничий потенціал продуктивного землекористування

прискорений розвиток зрошувального землеробства. Наразі ці регіони не підтримуються систематично, а реакція держави на наслідки посух типово є сезонною і пасивно-реактивною – практично щорічні збитки виробників намагаються відшкодувати фінансовими компенсаціями. В той же час, установа система державної підтримки, спрямована на інноваційне відновлення вторинних зрошувальних мереж може відповідати інтересам багатьох нових землекористувачів, суспільства в цілому.

Нераціональне використання земельних ресурсів формує значні диспропорції:

- посилення масштабної деградації сільськогосподарських угідь, погіршення їх якісного стану, яке призводитиме до зниження продуктивності угідь, зниження обсягів і ефективності виробництва сільськогосподарської продукції;

- сформовані нестійкі агроландшафти матимуть обмежений потенціал асиміляції забруднень, самовідновлення, що позначатиметься на якісних параметрах сільськогосподарського виробництва і середовища проживання сільського населення;

- збільшуватиметься обсяг еколого – економічного збитку через ерозію ґрунтів. За оцінками, вже нині цей еколого – економічний збиток (від втрати ґрунту, зниження урожайності сільськогосподарських культур, погіршення навколишнього природного середовища) перевищує 10 млрд. доларів США.

Література:

1. Адаменко Т.І. Зміна агрокліматичних умов і їх вплив на зернове господарство України/ Т.І. Адаменко // 36. доп. міжвід. наради-семінару «Погода і зернове господарство України» (Дніпропетровськ, 2004). – К.: Укр. гідрометеоролог. центр, 2004. – С. 3-6.
2. Будзяк О.С. Ризики екологобезпечного використання земель в умовах глобальних кліматичних змін / О.С.Будзяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель № 1-3. – Київ, 2013. – С.46-52.
3. Державний земельний кадастр України станом на 1 січня 1996 року. – Кн. 2. – К.: Державний комітет України по земельних ресурсах, 1996. – С. 156.
4. Дмитриевский Ю.Д. Природный потенциал и его количественная оценка / Ю.Д.Дмитриевский // Изв. ВГО. – 1971. – №1. – С. 41-47.
5. Иванух Р.А. Природные ресурсы сельскохозяйственного производства Украинской ССР / Р.А.Иванух. – К.: Наукова думка, 1984. – 223 с.
6. Каплун І.Г. Сільськогосподарське природокористування / І.Г.Каплун // Природокористування: Навчальний посібник. – Тернопіль: РВВ ТНПУ ім. В.Гнатюка. – 2015, С.125-149.
7. Матеріали департаменту АПК Тернопільської ОДА, 2014.
8. Навчально-краєзнавчий атлас Тернопільської області / [ред. Я.С. Кравчук, Л.П. Царик, Я.О. Мариняк та ін.] – Львів: ВНІ, 2000. – 24 с.
9. Питуляк М.Р. ,Питуляк М.В. Потенціал земельних ресурсів / М.Р.Питуляк, М.В.Питуляк // Природні умови та ресурси Тернопільщини. – ТзОВ «Терно-граф». 2011. – сс.213-222.
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. «Про методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів».
11. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / В.П.Руденко. – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
12. Чеболда І.Ю. Особливості сільськогосподарського землекористування і екологічна ситуація Тернопільської області./ І.Ю.Чеболда // Современные проблемы охраны земель: Тр. Межгос. Науч. Конфер.- К.: СОПС, 1997.- Т. 2.– С. 141-143.
13. Чеболда І.Ю. Конструктивно-географічний аналіз природно-ресурсного потенціалу території (на прикладі Тернопільської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук: 11.00.11 / І.Ю.Чеболда; Львів. держ. ун-т ім. І.Франка. — Л., 1999. — 16 с.
14. Шляхи зменшення негативного впливу опустелювання на землі сільськогосподарського призначення України в контексті зміни клімату: рекомендації/ [Н.А. Макаренко, О.О. Ракоїд, Р.П. Сахарчук та ін.]. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – 38 с.